

Hluboce osobní svědectví o tragických
dějinách vyprávěné s láskou i hněvem
a zároveň s historickou přesností

— John le Carré

Philippe Sands

NÁVRAT DO LVOVA

*O kořenech genocidy
a zločinů proti
lidskosti*

PR
OST
OR

Od autora
bestselleru
Krycí stezka

**P R
O S T
O R**

Philippe Sands

Návrat do Lvova

O kořenech genocidy a zločinů proti lidskosti

PROSTOR

Philippe Sands

NÁVRAT DO LVOVA

*O kořenech genocidy
a zločinů proti
lidskosti*

PROSTOR | PRAHA | 2022

© Philippe Sands 2016
Translation © Martin Pokorný 2022
Czech edition © PROSTOR 2022

ISBN 978-80-7260-519-4

*Pro Malke a Rosu,
pro Ritu a Leona,
pro Annie,
pro Ruth*

Městečko leží vprostřed velké pláně. ... Začíná i končí chýšemi. Po chvíli jsou chýše vystřídány pevnými domy. Začínají ulice. Jedna ubíhá od severu na jih, druhá od východu na západ.

— Joseph Roth, *Židé na cestě*, 1927

Nestraší nás mrtví, nýbrž proluky, které v nás zanechala tajemství druhých.

— Nicolas Abraham, „Poznámky o přízraku“, 1975

STŘEDNÍ EVROPA 1920

Vilnius

Volkovsk

Varšava

Zovkva

Krakov

Lvov

LVOV 1911

0 200 400 600 metrů

1

2

3

4

Krahanu
Czernowalcz

- A. byt Leona Buchholce
Szeptyckich 12 (1904-1911) C3
- B. byt Hersche Lauterpaхта
Teatralna 6 (1911-1919) E3
- C. byt Rafaela Lemkina
Gleboka 6 (1921) C4
- D. byt Rafaela Lemkina
Gródecka 14 (1922) C2
- E. byt Rafaela Lemkina
Zamarstynowska 21 (1923) E1
- F. Právnícká fakulta
Mikolajowa ulice (1915-1926) E4
- G. Univerzita Ivana Franka, aula (2015) D3
- 4 II. Skarbekovo divadlo E2
- I. Kopca Lublinské unie F1

5

- 1. Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2
- 2. Bernhardiner-Kirche, Kościół Bernardynów F.3
- 3. Dominikaner F.2
- 4. Jesuiten - Jezuity E.2
- 5. St. Maria Magdalena D.4
- 6. Dzieduszycki'sches Museum, Muzeum imienia Dzieduszyckich E.2
- 7. Finanz-Direktion u. Landesgericht, Dyrekcya krajowa skarhowa i Sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2
- 8. Königl. Haus, Kamienica Królewska E.2
- 9. Städt. Gewerbenuseum, Muż. przem. i rzem. E.2
- 10. Stavropigian-Kirche E.2
- 11. Röm.-kath. Erzbischof. Palais, Pałac biskupów obrz. lać E.2
- 12. Ruthen. Nationalhaus, Dom Narodowy E.2

A

B

C

D

- F.2. ...
- E.2. ...
- F.2. ...
- F.2. ...
- E.2. ...

- 13. Fredro - Denkmal . . . E.3
- 14. Jablonowski . . . E.2
- 15. Joh. III. Sobieski " . . . E.2
- 16. Kiltinski . . . E.5
- 17. Mickiewicz . . . E.3
- 18. Ujejski . . . E.3

HLAVNÍ POSTAVY

Profesor mezinárodního práva **Hersch Lauterpacht** se narodil v srpnu 1897 v městečku Žovkva několik kilometrů od Lvova, kam se rodina přestěhovala roku 1911. Byl druhým z trojice potomků Arona a Debory rozené Turkenkopfové; starší bratr se jmenoval David, mladší sestra Sabina. V roce 1923 se ve Vídni oženil s Rachel Steinbergovou; jejich syn Elihu se narodil v londýnské čtvrti Cricklewood.

Právnický a ministr **Hans Frank** se narodil v květnu 1900 v Karlsruhe. Byl prostřední z trojice bratrů. V roce 1925 se oženil s Brigittou Herbstovou a spolu měli pět dětí; nejmladší z trojice synů obdržel jméno Niklas. V srpnu 1942 strávil dva dny ve Lvově a pronesl tu několik projevů.

Právnický a prokurátor **Rafael Lemkin** se narodil v červnu 1900 v osadě Ozerisko poblíž Bělóstoku rodičům Josefovi a Belle. Byl ze tří sourozenců; starší bratr se jmenoval Elias, mladší Samuel. Roku 1921 se přestěhoval do Lvova. Zůstal svobodný a bezdětný.

Můj dědeček **Leon Buchholz** se narodil v květnu 1904 ve Lvově výrobci kořalky a následně hospodskému Pinkasovi a jeho ženě Malke, rozené Flaschnerové. Byl nejmladší ze čtyř dětí po bratrovi Emilovi a sestrách Gustě a Lauře. Roku 1937 se ve Vídni oženil s Reginou Landesovou, běžně oslovovanou Rita, a rok nato se tamtéž narodila má matka Ruth.

PROLOG

POZVÁNÍ

*Úterý 1. října 1946,
norimberský Justiční palác*

Krátce po třetí hodině odpolední se dřevěné dveře za lavicí obžalovaných odsunuly a Hans Frank vstoupil do soudní síně č. 600. Na sobě měl šedý oblek, kontrastující s bílými přilbami dvojice vojenských strážů, které ho s vážným výrazem eskortovaly. Někdejšího osobního právníka Adolfa Hitlera a poté jeho osobního zplnomocněnce v okupovaném Polsku, muže s růžovými tvářemi, ostrým nosem a ulízanými vlasy, soudní řízení poznamenalo. Štíhlý a elegantní ministr, jemuž vzdával hudební hold jeho přítel Richard Strauss, byl minulostí. Frank byl rozrušen natolik, že se při vstupu do místnosti obrátil špatným směrem a nastavil soudcům záda.

V nabité soudní síni toho dne seděl na konci dlouhého dřevěného stolu profesor mezinárodního práva Cambridgeské univerzity. Hersch Lauterpacht s počínající pleš, s brýlemi na kulaté sově tváři a v černém obleku, usazen jen pár metrů od Franka, byl spolu s dalšími význačnými kolegy členem týmu žalobců za Velkou Británii. To Lauterpacht přišel s myšlenkou začlenit do norimberského statutu „zločiny proti lidskosti“ a označit těmito třemi slovy vraždu čtyř milionů Židů a Poláků na polském území. Lauterpacht si následně získal pověst právního giganta 20. století

a otce moderního hnutí za lidská práva, avšak jeho zájem o Franka nebyl čistě profesní. Frank byl pět let guvernérem území zahrnujícího Lvov, kde žilo mnoho Lauterpachtových příbuzných: rodiče, sourozenci a jejich děti. Když soudní řízení před rokem začínalo, nebyl jejich osud v říši Hanse Franka ještě znám.

O průběh procesu se intenzivně zajímal též Rafael Lemkin, který však nemohl být osobně přítomen. Rozsudku naslouchal z rádia na lůžku americké vojenské nemocnice v Paříži. Tento varšavský prokurátor a následně advokát prehl roku 1939 po vypuknutí války z Polska a nakonec se ocitl v USA, kde se souběžně s Brity zapojil do americké žaloby při norimberském procesu. Na této své dlouhé cestě s sebou táhl mnoho zavazadel nabitých dokumenty včetně mnoha dekretů s Frankovým podpisem. Při průzkumu těchto materiálů Lemkin vysledoval jistý vzorec chování, který pojmenoval tak, aby popsal zločin, z něhož lze Franka obžalovat: označil jej za „genocidu“. Zatímco Lauterpacht se zaměřoval na zločiny proti lidskosti, tedy na ochranu jednotlivců, Lemkinovi šlo především o ochranu skupin. Neúnavně usiloval o to, aby byl zločin genocidy součástí Frankovy obžaloby, avšak v poslední den procesu mu zdravotní stav znemožnil osobní účast. I on měl na Frankovi osobní zájem: ve Lvově strávil řadu let a zločiny spáchané na Frankově území postihly jeho rodiče i bratra.

„Obžalovaný Hans Frank,“ oznámil předseda soudu a Frank se z jeho úst měl dozvědět, zda bude ještě

o Vánocích naživu a bude moci splnit slib nedávno daný svému sedmiletému synovi, že vše dobře dopadne a on bude na svátky doma.

*Čtvrtek 16. října 2014,
norimberský Justiční palác*

O osmašedesát let později jsem soudní síň č. 600 navštívil v doprovodu Frankova syna Niklase.

S Niklasem jsme návštěvu zahájili v pustém, prázdném křídle neužívaného vězení za Justičním palácem, v posledním dochovaném ze čtveřice traktů. Společně jsme usedli v cele podobné té, v níž Niklasův otec strávil skoro rok.

Naposledy se Niklas v této části budovy nacházel v září 1946. „Je to jediná místnost na světě, kde mám k otci trochu blíž,“ řekl mi, „když tu sedím a uvažuji, jaké by to bylo, strávit tu jako on zhruba rok jen s otevřeným záchodem, stolkem a pryčnou.“ Cela byla neúprosná a stejně neúprosný byl Niklasův názor na otcovy skutky. „Otec byl právník; věděl, co dělá.“

Soudní síň č. 600, v níž se soudí dodnes, se od dob procesu moc nezměnila. Přesun obžalovaných z cel do soudní síně vyžadoval v roce 1946 využití malého výtahu, který jsme dychtili vidět. Zachoval se a vstupovalo se do něho týmiž dřevěnými dveřmi, které se odsouvaly nehlučně jako tehdy. „Otevřít, zavřít, otevřít, zavřít,“ napsal v londýnských *Timesech* R. W. Cooper,

někdejší tenisový korespondent, který nyní dodával každodenní zprávy z procesu. Niklas dveře odsunul, vešel do stísněného prostoru a zavřel za sebou.

Když znovu vyšel ven, nakráčel k lavici obžalovaných, sedl si na místo, kde při procesu seděl jeho otec, obžalovaný ze zločinů proti lidskosti a z genocidy, a opřel se o dřevěné zábradlíčko. Podíval se na mne, rozhlédl se po místnosti a povzdychl si. I já často uvažoval o té chvíli, kdy Hans Frank naposledy prošel posuvnými dveřmi výtahu a zamířil na lavici obžalovaných. Bylo možné si to pouze představit, jelikož kamery měly v poslední den procesu – v úterý 1. října 1946 odpoledne – v zájmu důstojnosti obžalovaných zakázaný přístup.

Niklas moje úvahy přerušil tise, ale zřetelně pronesenými slovy: „Pro mne a pro svět je to šťastná místnost.“

V soudní síni č. 600 jsme se s Niklasem ocitli díky pozvání, které jsem nečekaně obdržel o několik let dříve. Právnická fakulta Lvovské univerzity mne požádala o veřejnou přednášku, v níž bych představil svou práci v souvislosti se zločiny proti lidskosti a s genocidou. Chtěli, abych promluvil o případech, na nichž jsem se sám podílel, o svých akademických výzkumech norimberských procesů a o důsledcích těchto procesů pro dnešní svět.

Norimberský proces se svými mýty – onen okamžik, kdy se údajně zrodil moderní systém mezinárodního práva – mne dlouhodobě fascinoval. Byl jsem uhranutý zvláštními podrobnostmi, které lze objevit v dlouhých

protokolech a v krutých důkazech, přitahovalo mne množství knih, vzpomínek a deníků, jež podrobně zachycovaly svědectví předložené soudcům. Mou pozornost přitahovaly obrazy, fotografie i černobílé týdeníky a filmy, například *Soud v Norimberku* z roku 1961, který vyhrál Oscara a zapsal se do paměti jednak svým tématem, jednak krátkým flirtem Spencera Tracyho s Marlene Dietrichovou. Můj zájem měl své praktické důvody: norimberský proces měl zásadní vliv na mou vlastní práci – rozsudek z Norimberka napjal plachty rodícího se hnutí za lidská práva. Nesl sice nepominutelnou příchuť „spravedlnosti vítězů“, to je nutné přiznat, ale současně šlo zcela nepochybně o katalyzátor otevírající možnost toho, aby se reprezentanti konkrétního státu ocitli před mezinárodním tribunálem. Nic podobného se do té doby nikdy nestalo.

Podnětem k pozvánce ze Lvova nejspíše byla především má advokátská praxe, nikoli mé texty. V létě 1998 jsem se okrajově zapojil do vyjednávání, díky nimž pak na schůzce v Římě vznikl Mezinárodní trestní soud, a o několik měsíců později jsem se v Londýně podílel na projednávání případu Pinochet. Bývalý prezident Chile se před anglickými soudy – poté co jej španělský prokurátor obžaloval z genocidy a zločinů proti lidskosti – dovolával imunity a prohrál. V následujících letech se po poklidu éry studené války, jež po norimberských procesech následovala, brány mezinárodní spravedlnosti pootevřely.

Na mém londýnském pracovním stole brzy přistály

případy z bývalé Jugoslávie a z Rwandy. Následovaly další, spjaté s obviněními v Kongu, Libyi, Afghánistánu, Čechně, Íránu, Sýrii a Libanonu, Sieře Leone, Guantánamu a Íráku. Tento dlouhý a truchlivý seznam v sobě odrážel selhání dobrých úmyslů, jež přišly ke slovu v norimberské soudní síni č. 600.

Stal jsem se účastníkem několika případů masového vraždění. Některé se projednávaly jako zločiny proti lidskosti, tedy vraždění jednotlivců ve velkém, jiné podnítily obvinění z genocidy čili vyvražďování skupin. Tyto dvě odlišné kategorie zločinů – s důrazem na jednotlivce nebo na skupinu – se sice rozvíjely souběžně, avšak postupem času se genocida v očích mnohých stala zločinem *par excellence* a takto vzniklá hierarchie obsahovala náznak toho, že zabíjení mnoha lidí jakožto jednotlivců je v nějakém smyslu méně hrůzné. Občas jsem zaregistroval jednotlivé stopy původu a účelu obou termínů a jejich souvislosti s argumenty poprvé přednesenými v soudní síni č. 600, avšak nikdy jsem si do té doby nepoložil otázku, co se v Norimberku vlastně stalo. Věděl jsem, jak tyto zločiny vznikly a jak se následně rozvíjely, ale netušil jsem takřka nic o osobních příbězích, které s tím jsou spjaty, neznal jsem historii toho, jak se oba zločiny staly součástí obžaloby Hanse Franka, a nebyl jsem si vědom toho, za jakých okolností Hersch Lauterpacht a Rafael Lemkin ke svým myšlenkám dospěli.

Pozvánka ze Lvova mi umožňovala tuto historii prozkoumat.

A šance jsem se chopil i z jiného důvodu: ve Lvově se narodil můj dědeček Leon Buchholz. Matčina otec jsem znal mnoho let – zemřel roku 1997 v Paříži, kterou miloval a považoval ji za svůj domov –, ale o jeho životě v období před rokem 1945 jsem věděl jen málo, protože o něm nechtěl mluvit. Jeho život obsáhl takřka celé 20. století a okruh jeho příbuzných se v období před mým narozením podstatně ztenčil; to vše jsem věděl, ale neznal jsem okolnosti. Cesta do Lvova mi skýtala příležitost dozvědět se o těchto bolestných letech víc.

Několik málo útržkovitých informací jsem znal, ale obecně vzato Leon celou první půli svého života nechával zasutou. Přitom musela být důležitá pro mou matku v poválečných letech a byla důležitá také pro mne, neboť po uplynulých událostech zůstávalo mnoho matných stop a nezodpovězených otázek. Proč jsem se rozhodl pro právní profesi? A proč pro ten obor práva, který jako by souvisel s neodhalenou rodinnou historií? „Nestraší nás mrtví, nýbrž proluky, které v nás zanechala tajemství druhých,“ napsal psychoanalytik Nicolas Abraham o vztahu mezi vnoučetem a prarodičem. Lvovské pozvání mi umožňovalo tyto přízračné proluky probádat. Pozvání jsem přijal a léto jsem strávil přípravou přednášky.

Mapa ukazovala, že Lvov, z Londýna špatně dosažitelný, se nachází v pravém středu Evropy, na průsečíku imaginárních spojnic Rigy a Athén, Prahy a Kyjeva,

Moskvy a Benátek. Představuje epicentrum linií, jež oddělují východ od západu a sever od jihu.

Přes léto jsem se zabral do pramenů o Lvově: knih, map, fotografií, týdeníků, básní, písní, prostě všeho, co jsem o městě „rozmazaných hranic“ – jak je nazval spisovatel Joseph Roth – dokázal najít. Zajímal mne především počátek 20. století, kdy v tomto pestrobarevném městě, rudo-bílém, modro-žlutém s příděchem černo-zlaté, tj. směsi polských, ukrajinských a rakouských vlivů, žil Leon. Objevil jsem město prodechuté mýty a hlubokými intelektuálními tradicemi, město, v němž se srážely kultury, náboženství i jazyky skupin shromážděných v onom velkém domě, jímž byla habsburská monarchie. První světová válka tento dům rozbořila, zničila Rakousko-uherskou říši a rozpoutala síly, jež podněcovaly k vyrovnávání účtů a ke krveprolití. Versailleská smlouva se v rychlém sledu destruktivních zvrátů vystřídala s nacistickou okupací i sovětskou nadvládou. „Rudo-bílá“ a „černo-zlatá“ vybledly a v moderním Lvově s ukrajinskou populací panuje „modro-žlutá“.

Od září 1914 do července 1944 se vláda nad městem změnila osmkrát: dlouholetá metropole „království haličského a vladiměřského a velkovévodství krakovského s vévodstvím osvětimským a zátorským“ – ano, míněna je táž Osvětim, kterou každý zná – přešla z rakouských rukou do ruských a poté zpět do rakouských, načež se krátce stala součástí Západní Ukrajiny, pak

Polska, pak SSSR, pak Německa, znovu SSSR a nakonec Ukrajiny, jíž je město součástí dnes. Haličské království, po jehož ulicích chodil mladý Leon, obývali Poláci, Ukrajinci, Židé a mnoho dalších národností. Když ale o necelých třicet let později v poslední den norimberského procesu Hans Frank vstupoval do soudní síně č. 600, byla celá židovská komunita vyhlazena a Poláci byli předmětem odsunu.

Lvovské ulice představují mikrokosmos evropského turbulentního 20. století, ohnisko krvavých rozpolcujících konfliktů. Oblíbil jsem si mapy z té doby, s ulicemi, které často měnily jména, ačkoli jejich podoba zůstávala stejná. Z jedné lavičky – secesní relikvie rakousko-uherského období – jsem mohl pozorovat ruch kolem a rozjímat o proměnlivých dějinách města. V roce 1914 se tato lavička nacházela v městských sadech čili Stadtparku. Stála naproti velkolepé *Landtagsgebäude*, sídla haličského parlamentu v nejvýchodnější provincii Rakouska-Uherska.

Deset let nato se nepohnutá lavička ocitla v odlišné zemi, v Polsku, a v Kościuszkových sadech. Parlament zmizel, avšak budova ne, a nyní v ní sídlila Univerzita Jana Kazimíra. Když v létě 1941 město zabral Generální gouvernement Hanse Franka, prošla lavička germanizací a stála nyní v Jesuitengarten naproti bývalé univerzitní budově, obrané o polskou identitu.

Ta meziválečná léta jsou tématem mnoha důležitých knih, avšak žádná neevokuje pocit ztráty tak palčivě jako *Můj Lvov* od Józefa Wittlina z roku 1946. „Kde

Haličský parlament, Rakousko-Uhersko

jste teď, lvovské lavičky v parku, ztmavlé lety a deštěm, drsné a popraskané jak kůra středověkých olivovníků?“ táže se v ní polský básník.

Když jsem šedesát let po vzniku knihy přistoupil k lavičce, na níž možná o sto let dřív sedával můj dědeček, nacházel jsem se v parku Ivana Franka, nazvaném na počest ukrajinského básníka a autora detektivek, jehož jméno nyní zdobí budovu univerzity.

Wittlinovy idylické vzpomínky se ve španělském a německém překladu staly mým průvodcem po starém městě a po budovách a ulicích zjizvených boji, jež propukly v listopadu 1918. Tento krutý konflikt mezi etnickými Poláky a Ukrajinci, mezi nimiž byli polapeni Židé, byl dostatečně závažný na to, aby zprávy o něm přinesly i *The New York Times* a aby přiměl

amerického prezidenta Woodrowa Wilsona k ustavení vyšetřovacího výboru. „Nechci rozrušit rány na živém těle těchto vzpomínek, a o roce 1918 proto budu mlčet,“ napsal Wittlin, načež učinil pravý opak. Evokeje „bratrovražedný boj mezi Poláky a Ukrajinci“, který město rozpoltil a mnohé polapil mezi oběma válčícími stranami. Běžná zdvořilost však přetrvávala: ukrajinský kamarád ze školy na okamžik zastavil boj u lavičky, na které jsem seděl, aby mladému Wittlinovi umožnil dojít domů.

„Mezi mými přáteli panoval soulad, byť mnozí příslušeli k různým národnostem, které se potýkaly, a vyznávali odlišná náboženství a názory,“ napsal Wittlin. V této mytické Haliči národní demokraté měli rádi Židy, socialisté tančili s konzervativci a staří Rusíni a rusofilové plakali společně s ukrajinskými nacionalisty. „Zahrajme si na idylu,“ napsal Wittlin a dovolává se „podstaty lvovství“. Zobrazuje město současně vznesené i hulvátské, moudré i pitomé, poetické i šedivé. „Chuť Lvova a jeho kultury je trpká,“ uzavírá tesklivě, stejně jako chuť střemchy, hořkosladké bobule, která rostla na lvovském předměstí Klepary. „Nostalgie ráda falšuje i chuti a káže nám, abychom dnes na Lvově cítili jen to sladké. Já ale znám lidi, pro něž byl Lvov číší bolehlavu.“

Tato hořkost byla po první světové válce zjitřená; Versailleská smlouva přinesla přestávku, ne však urovnání. Napětí se v nepravidelných intervalech znovu vracelo, jako když v září 1939 do města naklusali

Sověti na bílých koních a když sem dva roky nato vjely německé tanky. „Počátkem srpna 1942 do Lvova dorazil generální guvernér dr. Frank,“ poznamenal si do deníku, který se zázrakem dochoval, jeden židovský obyvatel města. „Věděli jsme, že jeho návštěva nevěstí nic dobrého.“ Ještě téhož měsíce Hitlerův oblíbený právník a nyní generální guvernér okupovaného Polska Hans Frank vystoupal po mramorovém schodišti sídla univerzity a ve velké aule pronesl projev, v němž oznámil vyhlazení místních Židů.

Já do města kvůli přednášce dorazil na podzim 2010. Tou dobou jsem již věděl o kuriózním a podle všeho přehlíženém faktu: k obyvatelům města v období popisovaném Wittlinem patřili Hersch Lauterpacht i Rafael Lemkin, muži, jejichž zásluhou norimberský proces projednával zločiny proti lidskosti a genocidu. Oba studovali na Lvovské univerzitě a poznali bolestnou hořkost těchto let.

Zdaleka to nebyla jediná zvláštní náhoda, kterou jsem měl odhalit, ale vždy na mne působila nejpronikavěji. Jak je to podivné, že se při přípravě cesty do Lvova, kde mám promluvit o počátcích mezinárodního práva, dozvím o těsné souvislosti města s těmito počátky. Nemohlo jít přece o náhodu, že oba muži, kteří se tak výrazně zasloužili o vznik moderní soustavy mezinárodního práva, pocházejí z téhož města. Stejně nápadné bylo, že jsem během první návštěvy nepoznal na univerzitě ani jinde ve městě nikoho, kdo

by si významu Lvova ve vzniku moderní soustavy mezinárodního práva byl vědom.

Po přednášce následovaly otázky, zaměřené především na životní data obou mužů. Kde přesně bydleli? Jaké kurzy na univerzitě navštěvovali a kdo byli jejich profesori? Znali se navzájem? Co následovalo po jejich odchodu z města? Proč o nich na dnešní právnické fakultě nikdo nemluví? Proč jeden věřil v ochranu jednotlivců a druhý v ochranu skupin? Jak došlo k tomu, že se zapojili do norimberských procesů? Co se stalo s jejich příbuznými?

Na tyto otázky o Lauterpachtovi a Lemkinovi jsem neznal odpověď.

A pak zazněla otázka, kterou jsem zodpovědět dokázal.

„Jaký je rozdíl mezi zločiny proti lidskosti a genocidou?“

„Představte si usmrcení 100 000 lidí, kteří pocházejí z téže skupiny,“ vysvětloval jsem, „například to jsou lvovští Židé nebo Poláci. Podle Lauterpachta je zabíjení jednotlivců, pokud jde o součást systematického plánu, zločinem proti lidskosti. Pro Lemkina byla ohniskem zájmu genocida, vyvraždění množství lidí se záměrem vyhubit skupinu, jíž jsou součástí. U dnešního prokurátora rozdíl mezi oběma zločiny tkví především v tom, jak prokázat úmysl: chcete-li někoho usvědčit z genocidy, musíte dokázat, že zabíjení bylo motivováno úmyslem vyhubit danou skupinu, zatímco u zločinů proti lidskosti takový úmysl

není nutné prokazovat.“ Objasnil jsem, že dokazování záměru zcela nebo zčásti vyhubit určitou skupinu je proslulé svou obtížností, protože pachatelé podobných činů za sebou obvykle nezanechávají obširnou dokumentaci.

A je ten rozdíl podstatný? zeptal se kdosi další. Záleží snad na tom, jestli vás zákon chrání, protože jste jednotlivec, anebo s ohledem na skupinu, k níž příslušíte? Tato otázka se vznášela v sále a od té chvíle mne provází.

Během večera se na mne pak jedna studentka obrátila šeptem se žádostí: „Můžeme si promluvit někde stranou, soukromě? Jde o osobní věc.“ Popošli jsme do kouta. Ve Lvově o Lauterpachtovi a Lemkinovi nikdo neví a nezajímá se o ně, řekla, protože to jsou Židé. Jsou potřísněni svou identitou.

Snad, odpověděl jsem, netuší, kam míří.

Navázala: „Chci vám říct, že pro mě vaše přednáška byla důležitá, osobně důležitá.“

Pochopil jsem, co mi chce sdělit; vysílala signál o vlastních kořenech. Ať už byla Polka nebo Židovka, o těchto věcech se nedalo mluvit otevřeně. Otázky individuální identity a příslušnosti ke skupinám jsou ve Lvově ošemetné.

„Chápu, proč se zajímáte o Lauterpachta a Lemkina,“ pokračovala, „ale neměl byste především pátrat po svém dědečkovi? Není vám emocionálně nejbližší?“

I

LEON

1

Nejstarší vzpomínku na Leona mám ze šedesátých let z Paříže, kde žil s mou babičkou Ritou. Bydleli ve dvoupokojovém bytě s kuchyňkou ve druhém patře ošuntělého domu z 19. století. Činžákem na rue de Maubeuge prostupoval pach plísně a rachot vlaků z Gare du Nord.

Vybavují se mi tyto detaily.

Na koupelnu s růžovými a černými kachličkami. Leon v ní trávil mnoho času o samotě, v koutku za plastovým závěsem. Já a můj zvědavý mladší bratr jsme dovnitř nesměli. Občas, když byli Leon s Ritou na nákupu, jsme do zakázaného prostoru vklouzli. Postupem času jsme byli odvážnější a prohlíželi si věci na dřevěném stolku v rohu koupelny, který mu sloužil za pracovní stůl a na němž ležely nerozluštělné listiny ve francouzštině nebo dalších cizích jazycích. (Leonův rukopis se lišil od všech písem, jaká jsem v životě viděl; přes plochu stránky se roztahovaly tenké tahy připomínající pavoučí nožky.) Kromě toho byl stůl posetý starými rozbitými hodinkami, které nás podněcovaly k přesvědčení, že dědeček pašuje hodinky.

Občas přicházely návštěvy, postarší dámy s divnými jmény a obličejí. Mezi nimi vynikala madam Scheinmannová v černých šatech s pruhem hnědé kožešiny přes rameno, s útlou tváří pokrytou pudrem a s rozmazanou rudou rtěnkou. Mluvila šeptem se zvláštním

akcentem, hlavně o minulosti, a já nevěděl, jakou mluví řečí; až později jsem se dozvěděl, že polsky.

Další vzpomínkou je absence fotografií. Vzpomínám si jen na jednu, na černobílý snímek, hrdě vystavený ve zkoseném skleněném rámečku nad nepoužívaným krbem a zachycující Leona a Ritu v den svatby v roce 1937. Rita se na fotografii neusmívá, a neusmívala se ani v době, kdy jsem ji znal; brzy jsem si to uvědomil a nikdy na to nezapomněl. Nikde žádná alba ani deníky, žádné obrázky rodičů či sourozenců (už dávno zemřeli, bylo mi řečeno) a žádné volně vystavené rodinné památky. V bytě byla černobílá televize a výtisky časopisu *Paris Match*, v nichž si Rita ráda četla, ale nezněla tu hudba.

Na Leona a Ritu doléhala minulost, období před příchodem do Paříže, o němž v mé přítomnosti a jazykem, kterému bych rozuměl, odmítali mluvit. Dnes – s odstupem více než čtyřiceti let – si s pocitem zahanbení uvědomuji, že jsem se Leona ani Rity nikdy nezeptal na dětství. Zvědavost se nesměla projevat.

V bytě vládlo ticho. Leon byl uvolněnější než Rita, která působila odtahitě. Trávila čas v kuchyni, kde mi často připravovala můj oblíbený řízek s bramborovou kaší. Leon vytíral talíře kusem chleba tak dočista, že je nebylo potřeba mýt.

Vládlo tu vědomí řádu, důstojnosti a hrdosti. Jeden rodinný přítel, který Leona znal od padesátých let, si mého dědečka vybavoval jako zdrženlivého muže. „Vždy v obleku, upravený a diskrétní, a nikdy se nevnucoval.“

Leon mne povzbuzoval k zájmu o právo. Když jsem v roce 1983 promoval, dal mi darem anglicko-francouzský právní slovník. „Ke vstupu do profesního života,“ napsal na předsádku. Rok nato přiložil k dopisu inzerát vystřižený z deníku *Le Figaro* a hledající anglicky mluvícího mezinárodního právníka v Paříži. „*Mon fils*,“ napsal: co ty na to? „Můj synu“ – tak mě oslovoval.

Až dnes a po mnoha letech chápu, jak temnými událostmi Leon prošel s neotřesenou důstojností, přátelský a s úsměvem. Byl to štědrý člověk, nabitý vášněmi, které někdy nečekaně a drsně vybuchly, celoživotní socialista a obdivovatel francouzského premiéra Léona Bluma, milovník fotbalu a věřící žid, pro něhož však náboženství představovalo soukromou věc, kterou nemáme vnucovat druhým. O hmotný svět se nezajímal a nechtěl být pro nikoho přítěží. Podstatné pro něho byly tři věci: rodina, jídlo a domov.

Mám na ně i mnoho šťastných vzpomínek, avšak byt Leona a Rity pro mě nebyl místem radosti. Už jako malý chlapec jsem cítil tu tíhu a napětí předzvěstí a ticha, které v prostoru panovaly. Navštěvoval jsem je jednou ročně a dodnes si vzpomínám na tu absenci smíchu. Mluvili jsme spolu francouzsky, ale pokud bylo téma soukromé, prarodiče se vrátili k němčině, jazyku skrývání a dějin. Leon podle všeho nechodil do práce, alespoň ne tak, že by ráno musel odcházet z domu. Rita nepracovala. Udržovala pořádek; okraj koberce v obývacím pokoji byl vždy srovnaný. Z čeho

platili činži, bylo tajemstvím. „Mysleli jsme si, že za války pašoval hodinky,“ řekl mi matčin bratranec.

Co dalšího jsem věděl?

Že se Leon narodil v dalekém městě jménem Lvov a jako chlapec se přestěhoval do Vídně. O tomto období se mnou nemohl mluvit. „*C'est compliqué, c'est le passé, pas important*“, je to složité, je to minulost, není to důležité – víc neřekl. Chápal jsem, že mu pud sebezáchovy velí nechat tu věc být. Ohledně jeho rodičů a tří sourozenců panovalo naprosto neprostupné mlčení.

A co dál? Roku 1937 se ve Vídni oženil s Ritou. Jejich dcera a má matka Ruth se narodila rok nato, několik týdnů poté, co Němci obsadili Vídeň i celé Rakousko a vyhlásili anexi, takzvaný anšlus. Roku 1939 se přestěhoval do Paříže. Po válce měli s Ritou druhé dítě, syna s francouzským jménem Jean-Pierre.

Rita zemřela roku 1986; bylo mi 25 let.

O čtyři roky později při autonehodě zemřel Jean-Pierre s oběma svými dětmi; jiné bratrance ani sestřenice nemám.

Leon přiletěl roku 1993 do New Yorku na mou svatbu. Zemřel čtyři roky nato; bylo mu 94 let. Lvov si vzal do hrobu spolu se šátkem, který mu v lednu 1939 dala jeho matka. Byl to dar na rozloučenou s Vídní, řekla mi matka při loučení s ním.

Zhruba tolik jsem věděl, když jsem přijímal pozvání do Lvova.

Několik týdnů před odjezdem do Lvova jsem seděl s matkou v jejím prosluněném obývacím pokoji v severním Londýně a mezi námi stály dva staré kufry, plné Leonových fotografií a dokumentů, výstřižků, telegramů, pasů a dalších průkazů, dopisů a vzkazů. Mnohé pocházelo z vídeňského období, ale některé listiny byly ještě starší, ze Lvova. Vše jsem pečlivě prohlédl – očima vnuka, ale též očima advokáta, který se rád prohrabuje důkazy. Pokud si Leon určité věci schoval, musel k tomu mít důvod. Tyto památky v sobě podle všeho obsahovaly skryté, jazykem a kontextem šifrované informace.

Část zvláště pozoruhodných dokumentů jsem vyčlenil stranou. Patřil k nim Leonův rodný list, který potvrzoval, že se narodil 10. května 1904 v Lembergu čili ve Lvově. Listina též uváděla adresu a údaje o rodičích: Leonovým otcem – mým pradědem – byl majitel zájezdního hostince jménem Pinkas (což zhruba odpovídá jménu Filip); má prababička, Leonova matka, se jmenovala Amalie a říkalo se jí Malke. Její otec Isaac Flaschner obchodoval s obilím.

Kromě toho se na tuhle hromádku dostaly další dokumenty.

Starý, ošuntělý a notně vybledlý polský pas se světlehnědou obálkou, zdobenou imperiální orlicí. Leon ho obdržel v červnu 1923 ve Lvově a byl v průkazu

označen za obyvatele města. To mě překvapilo; považoval jsem ho za Rakušana.

Šok vyvolal další pas, tentokrát tmavošedý. V prosinci 1938 ho ve Vídni vydala Německá říše a i tento průkaz měl na obalu orlici, tentokrát usazenou na zlatém hákovém kříži. Jednalo se o cizinecký pas (*Fremdenpass*) a Leonovi byl vydán proto, že po odnětí polské státní příslušnosti se stal osobou bez státu (*staatenlos*) a státem garantovaných práv. Mezi Leonovými listinami se nacházely tři takové pasy: druhý obdržela má matka v prosinci 1938, kdy jí bylo šest měsíců, třetí patřil mé babičce Ritě a byl vydán ve Vídni tři roky nato, na podzim 1941.

Vedle toho jsem vyčlenil stranou další dochované věci.

Napůl přeložený útržek tenkého žlutého papíru. Jedna strana byla prázdná, na druhé bylo hranatým a pevným písmem tužkou zaznamenáno jméno s adresou: „Miss E. M. Tilney, Norwich, Angleterre“.

Tři malé fotografie téhož muže v oficiálním postoji, černovlasého, s výrazným obočím a mírně darebáckým výrazem. Na sobě má proužkovaný oblek, má zálibu v motýlcích a ozdobných kapesníčcích. Na zadní straně jsou shodným rukopisem napsány letopočty: 1949, 1951, 1954. Jméno neuvedeno.

Matka mi řekla, že neví, kdo je slečna Tilneyová, a nezná totožnost muže s motýlkem.

Přidal jsem na hromádku čtvrtou fotografii, větší, ale také černobílou. Zachycovala skupinku mužů,

některé v uniformě, jak jdou v průvodu mezi stromy a velkými bílými květy. Někteří se dívají do objektivu, jiní hledí spíše kradmo a jednoho jsem okamžitě poznal, vysokého muže uprostřed snímku, velitele ve vojenské uniformě, kterou si představuji v zelené barvě, s černým opaskem. Toho muže znám, stejně jako toho hned za ním – obličej dědečka Leona byl mírně rozmazaný, ale rozeznatelný. Na zadní stranu fotografie Leon napsal „de Gaulle, 1944“.

Vzal jsem si tyto dokumenty domů. Adresa slečny Tilneyové mi visela na stěně nad pracovním stolem společně s fotografií z roku 1949 a s portréty muže s motýlkem. De Gaulla jsem vyznamenal rámečkem.

3

Z Londýna jsem do Lvova odletěl koncem října, kdy jsem měl v pracovním kalendáři mezeru po slyšení v Haagu kvůli případu, v němž Gruzie žalovala Rusko za rasovou diskriminaci skupiny lidí. Můj klient, Gruzie, tvrdil, že v rozporu s mezinárodní úmluvou jsou Gruzínci v Abcházii a Jižní Osetii vystavováni perzekuci. Valnou část prvního letu z Londýna do Vídně jsem strávil čtením podání v jiném případě, v němž Chorvatsko žalovalo Srbsko, a věc se týkala významu „genocidy“ v souvislosti s vraždami, k nimž došlo roku 1991 ve Vukovaru a jež vedly k naplnění jednoho z největších hromadných hrobů v Evropě od roku 1945.

Cestoval jsem společně se svou (skepsí a obavami naplněnou) matkou, dále s mlčenlivou ovdovělou tetou Annie, jejíž muž byl bratrem mé matky, a se svým zvědavým patnáctiletým synem. Ve Vídni jsme přesedli do menšího letadla na 650 kilometrů dlouhou cestu na východ, přes onu neviditelnou hranici, která kdysi vyznačovala železnou oponu. Severně od Budapešti letadlo bezmračným nebem kleslo nad ukrajinské lázně Truskavec, takže jsme viděli Karpaty a v dálce Rumunsko. Krajina kolem Lvova – krajina „krvavých zemí“, jak je ve své knize o hrůzovládě Stalina a Hitlera popsal historik Timothy Snyder – byla plochá a pokrytá lesy a poli, mezi nimiž byly rozestry vesnice a nevelké statky, červená, hnědá a bílá lidská obydlí. Museli jsme zrovna přelétat nad městečkem Žovkva, když se vynořil Lvov, do šíře roztažené město se sovětskou minulostí, a poté městské centrum, věže a kupole vyskakující „popořadě ze zvlněné zeleně“, věžičky budov, s nimiž jsem se měl podrobně seznámit, „Svatého Jiří, Svaté Alžběty, radnice, katedrály, Korniaktova paláce a Bernardinského kláštera“, Wittlinovi tak drahých. Viděl jsem – aniž bych je dokázal identifikovat – kupole dominikánského kostela, městského divadla, kopec Lublinské unie a holý Pískový vrch, který za německé okupace „nasákl krví tisíců mučedníků“. Se všemi těmito místy jsem se měl důvěrně seznámit.

Letadlo dojelo před nízkou budovu, jaká by pasovala do komiksu s Tintinem, takže jsem si připadal asi jako v roce 1923, kdy letiště neslo sugestivní název

Sknyliv. Byla v tom jakási symetrie: Lvovské imperiální nádraží zahájilo provoz roku 1904, kdy se Leon narodil; sknylivský terminál zahájil provoz roku 1923, kdy odešel z města; a nový terminál vznikl v roce 2010, kdy se do města vrátili jeho potomci.

Starý terminál se za uplynulé století příliš nezměnil: zůstala mramorová hala, veliké dřevěné dveře i vlezlé strážce v zeleném stejnokroji à la *Čaroděj ze země Oz*, které vyštěkávaly bezúčelné rozkazy. Cestující stáli v dlouhé frontě, jež se pomalu vinula ke skupince dřevěných kójí, obsazených chmurně vyhlížejícími imigračními úředníky s obrovitými nepadnoucími zelenými čepicemi.

„Proč tady?“ zeptal se mě úředník lámanou angličtinou.

„Přednáška,“ odpověděl jsem. Tupě na mě zíral, načež to slovo zopakoval – třikrát.

„Přednáška? Přednáška? Přednáška?“

„Univerzita, univerzita, univerzita,“ vysvětloval jsem a vysloužil si tím úsměv, štempl v pase a volný průchod. Prošli jsme mezi celníky a podél tmavovlasých mužů se zapálenými cigaretami a v černých kožených bundách. Taxíkem jsme zamířili do historického centra. Míjeli jsme přitom polorozpadlé domy ve stylu Vídně 19. století a kolem ukrajinské katolické katedrály sv. Jiří a starého haličského parlamentu jsme dojeli na hlavní třídu, sevřenou mezi operou a pomníkem básníka Adama Mickiewicze. Náš hotel stál blízko starého města v ulici Teatralna, které Poláci říkali Rutowskiego

a Němci Lange Gasse. Abych se zorientoval v názvech a uchoval si smysl pro historii, chodil jsem na procházky vybaven trojicí map: moderní ukrajinskou (2010), starou polskou (1930) a ještě starší rakouskou (1911).

První večer pobytu jsme hledali Leonův dům. Měl jsem s sebou adresu z rodného listu, jehož překlad do angličtiny zajistil v roce 1938 Bolesław Czuruk ze Lvova. Profesor Czuruk, jako v tomto městě mnozí, měl komplikovaný život: před druhou světovou válkou vyučoval na univerzitě slovanskou literaturu, poté pracoval jako překladatel pro Polskou republiku a během německé okupace pomohl zajistit stovkám lvovských Židů falešné doklady. Za to byl Sověty po válce odměněn uvězněním. Z překladu profesora Czuruka jsem věděl, že se Leon narodil v ulici Szeptyckich v č. 12 a že ho na svět přivedla porodní bába Mathilde Agidová.

Ulice Szeptyckich blízko katedrály sv. Jiří se dnes jmenuje Šeptyckych. Došli jsme tam procházkou kolem náměstí Rynok, prohlédli jsme si kupecké domy z 15. století, obkroužili radnici a jezuitskou katedrálu (která byla v éře SSSR nepřístupná a sloužila jako archiv a knižní sklad) a poté zamířili na bezvýrazné náměstí před Sv. Jiřím, kde nacistický guvernér Haliče dr. Otto von Wächter verboval příslušníky divize Waffen-SS „Halič“.

Z náměstí to už pak byl jen kousek na ulici Šeptyckych, pojmenované na počest proslulého metropolitního arcibiskupa ukrajinské řeckokatolické církve

Ulice Šeptyckých č. 12, Lvov, říjen 2012

Andreje Šeptyckého, který v listopadu 1942 zveřejnil pastýřský list s názvem „Nezavraždíš“. Číslo 12 byla dvoupatrová budova z 19. století s pěti rozměrnými okny v patře vedle stavby s velkou Davidovou hvězdou nastříkanou na stěnu.

Městské archivy mi poskytly kopii stavebních plánů a starých povolení. Zjistil jsem, že budova vznikla v roce 1878, že byla rozdělena na šest bytů se čtyřmi společnými záchody a že v přízemí fungoval zájezdní hostinec, snad pod vedením Leonova otce Pinkase Buchholze, i když v městském adresáři z roku 1913 je uveden jako vlastník restaurace o několik vchodů dál, v č. 18.

Vešli jsme. V prvním patře nám na zatukání otevřel starý Jevgen Tymčyšn, který se zde – jak nám

řekl – v roce 1943 narodil, za vlády Němců. Židé odešli, dodal, a byt byl prázdný. Pozval nás dovnitř a jeho vlídná, ale ostýchavá manželka nám hrdě předvedla prostorný pokoj, který manželé obývali. Vypili jsme černý čaj, pochválili obrázky na zdi, pohovořili o obtížích dnešní Ukrajiny. Za kuchyňkou v zadní části domu se nacházel balkónek, kde jsem postával s Jevgenem. Měl na hlavě starou vojenskou čepici. Oba jsme se usmívali, svítilo sluníčko a katedrála sv. Jiří se tyčila stejně jako v květnu 1904.

4

V tomto domě se Leon narodil a jeho rodinné vazby vedly do nedaleké Žovkvy, známé v roce 1870, kdy se tu narodila jeho matka Malke, pod označením Żółkiew. Náš průvodce Alex Dunaj nás provedl mlžnou a poklidnou krajinou s hnědými kopci a rozptýlenými lesy, s městečky a vesnicemi, jež byly kdysi proslulé svými sýry, klobásami či chlebem. Leon se musel s vozíkem a koněm ubírat po stejné silnici o sto let dřív při návštěvách příbuzných – nebo možná jel vlakem z nového nádraží. Vypátral jsem starý evropský jízdní řád z nakladatelství Thomas Cook, zahrnující linku ze Lvova do Žovkvy a vedoucí dál do Belžce; tam měl následně vzniknout první trvalý vyhlazovací tábor, v němž se k hromadnému usmrcování užívalo plynu.

Z tohoto období Leonova dětství jsem objevil jen

jednu rodinnou fotografii, portrét z ateliéru před malovanou kulisou. Zhruba devítiletý Leon tu sedí před sourozenci a mezi rodiči.

Všichni se tváří vážně, zvláště hostinský Pinkas, který s černým vousem a v úboru zbožného Žida tázavě hledí do objektivu. Malke – kyprá dáma s upraveným účesem, v šatech lemovaných krajkou a s těžkým náhrdelníkem – vypadá napjatě a odtažitě. V klíně má otevřenou knihu jako poukaz ke světu idejí. Nejstarší Emil, ročník 1893, ve vojenském límci a uniformě brzy zamíří do válečné zkázy, byť to ještě neví. Vedle něj o čtyři roky mladší, elegantní Gusta, o tři centimetry vyšší než bratr. Před Emilem se mladší sestra Laura, ročník 1899, přidržuje opěrky křesla. Vpředu

Rodina Buchholzových, Lvov, asi 1913 (zleva: Pinkas, Gusta, Emil, Laura a Malke, vpředu Leon)

můj dědeček Leon, hošík v námořnickém oblečku, oči vypoulené, uši odstáté. Při cvaknutí aparátu se usmál pouze on.

V jednom varšavském archivu jsem objevil rodné listy všech čtyř dětí. Všechny se narodily v témže lvovském domě a všechny na svět přivedla porodní bába Mathilde Agidová. Emilův rodný list podepsal Pinkas a uvádí se tu, že otec se narodil roku 1862 v městečku Cieszanów, položeném na severovýchod od Lvova. Varšavský archiv také vydal oddací list Pinkase a Malke. Civilní obřad se konal roku 1900 ve Lvově; v zákoněném manželství se narodil pouze Leon.

Archivní materiály nasvědčovaly tomu, že centrem rodiny byla Žovkva: zde se narodili Malčini rodiče a ona sama jako první z pěti dětí a jediná dcera. Z nich jsem se dozvěděl i o čtveřici Leonových strýců: všichni – Josel (nar. 1872), Leibus (nar. 1875), Nathan (nar. 1877) i Ahron (nar. 1879) – měli ženy a děti, a Leon měl tedy v Žovkvě početnou přízeň. Mnoho dětí měl také Malčín strýc Meijer. I při střízlivém odhadu čítali Leonovi příbuzní v Žovkvě, rodina Flaschnerů, více než 70 lidí – procento městské populace. Za celá léta, co jsem ho znal, se Leon o těchto lidech nikdy nezmínil. Vždy působil dojmem osamělce.

Žovkva za Habsburků vzkvétala jako obchodní, kulturní a vzdělanostní centrum, důležité i za Malčina života. O pět staletí dřív ji založil proslulý polský vojevůdce Stanisław Żółkiewski a dominoval jí hrad ze 16. století s půvabnou italskou zahradou; obojí se, byť

poškozeno, dochovalo. Rozmanitost obyvatelstva odrážely četné svatostánky: dominikánské a římskokatolické chrámy, ukrajinský řeckokatolický kostel a přímo v centru synagoga ze 17. století, poslední připomínka významu Žovkvy v Polsku jakožto kdysi jediného města, kde se tiskly židovské knihy. V roce 1674 se velký hrad stal královským sídlem polského krále Jana III. Sobieského, který porazil roku 1683 v bitvě u Vídně Turky a ukončil tak tři století konfliktů mezi Osmany a habsburskou Svatou říší římskou.

V době, kdy Leon navštěvoval rodinu své matky, měla Žovkva asi 6000 obyvatel, směs Poláků, Židů a Ukrajinců. Alex Dunaj mi věnoval kopii vynikající mapy města, nakreslené ručně roku 1854. Paleta zelení, červení a krémových odstínů i černě vyleptaných názvů a čísel připomínala obraz Egona Schieleho *Umělcova žena*. Kvalita detailů byla ohromující: byla tu vyznačena každá zahrada a každý strom a všechny domy byly očíslovány, královským hradem uprostřed počínaje (č. 1) a příbytky na předměstí konče (č. 810).

Půdorys takového města výstižně popsal Joseph Roth. Leží „vprostřed velké pláně, neohraňeno kopci, lesy ani řekou“, jak je pro tuto oblast typické, a začíná jen „několika chýšemi“ a pak několika domy, obvykle rozmístěnými podél dvou hlavních ulic, přičemž „jedna ubíhá od severu na jih, druhá od východu na západ“. Na křižovatce obou ulic stál trh a „na odlehlém konci severojižní ulice se vždy nacházelo nádraží“. Žovkvu

Žovkva, Lembergerstrasse, 1890

tento popis vystihoval dokonale. Z katastrálního záznamu z roku 1879 jsem se dozvěděl, že Malčina rodina obývala dům č. 40 na pozemku č. 762, dřevěné stavení, ve kterém se Malke nejspíš narodila. Dům se nacházel na západní hranici města na východozápadní ulici.

Ta nesla v Leonově době označení Lembergerstrasse. Přijeli jsme od východu a minuli jsme velký dřevěný kostel, který je na mapě pečlivě vytvořené v roce 1854 vyznačen pod jménem Heilige Dreyfaltigkeit. Za dominikánským klášterem po pravici jsme se dostali na hlavní náměstí, Ringplatz. Vynořil se hrad blízko katedrály sv. Vavřince, kde je pohřben Stanisław Żółkiewski a několik méně slavných Sobieských. O kus dál stál basiliánský klášter a dotvářel prostor, který kdysi musel být velkolepý. Za chladného podzimního

rána působilo náměstí i město ošuntěle a smutně: mikrocivilizace se proměnila v pole výmolů a volně pobíhajících slepic.

5

V lednu 1913 Leonova starší sestra Gusta odjela ze Lvova do Vídně a zde se vdala za prodejce pálenek (*Branntweinverschleisser*) Maxe Grubera. Obřadu se zúčastnil Pinkas a podepsal svatební list. V téže době vypukly nepokoje na Balkáně: Srbsko se spojilo s Bulharskem a Černou Horou a s ruskou podporou vyhlásilo válku Osmanské říši. V květnu 1913 pak byla v Londýně podepsána mírová smlouva stanovující nové hranice. Avšak už měsíc nato Bulharsko zaútočilo na dosavadní spojence Srbsko a Řecko a spustilo druhou balkánskou válku, která trvala až do srpna 1913. Byla to předzvěst mohutnějších otřesů, které se v regionu měly rozpoutat. Bulharsko totiž Srbsku podlehlo a Srbsko získalo nová území v Makedonii, což mocná Rakousko-uherská říše považovala za hrozbu.

Vídeň vymyslela, že proti Srbsku zahájí preventivní válku, kterou zkrotí Rusy a ostatní Slovany. Dvacátého osmého června 1914 Gavrilo Princip v Sarajevu spáchal atentát na arcivévodu Františka Ferdinanda. Vídeň do měsíce zaútočila na Srbsko, čímž přiměla Německo k útoku na Belgii, Francii a Lucembursko. Rusko vstoupilo do války na straně Srbska, srotilo se

proti Vídni a rakousko-uherské armádě a už koncem července vpadlo do Haliče. V září 1914 psaly *The New York Times*, že po „kolosální bitvě“ za účasti jednoho a půl milionu mužů jsou Lvov a Žovkva obsazeny ruskými silami. List popisuje „tisíceré kosmické ničení a hubení lidských životů, nejodpudivější holokaust, jaký kdy dějiny spatřily“. Mezi oběťmi byl i Leonův bratr Emil; padl v boji ještě ne dvacetiletý. „Co byla jedna vražda,“ tázal se Stefan Zweig, vprostřed „kosmické, tisícinásobné viny, nejhoršího hromadného ničení a hromadného hubení, jaké dějiny poznaly?“

Pinkas Buchholz propadl zoufalství a po několika týdnech zemřel na zlomené srdce, zkrúšen vinou za to, že synu Emilovi o rok dříve zabránil v emigraci do Ameriky. Přes veškerou snahu jsem o Pinkasově a Emilově smrti nedokázal zjistit víc a nenalezl jsem ani jejich hroby, jen potvrzení ve vídeňském archivu, že Pinkas zemřel 16. prosince 1914 ve Lvově. Nepodařilo se mi zjistit, kde Emil padl. Vídeňský Válečný archiv (Kriegsarchiv) podal úsečné vysvětlení, že „osobní složky nejsou k dispozici“. Byl to rozmar dějin. Po pádu Rakousko-uherské říše stanovila saint-germainská smlouva z roku 1919, že veškeré haličské archivy mají přejít na jednotlivé nástupnické státy. Většina se ztratila.

Leon v rozmezí tří měsíců přišel o otce i o bratra. V deseti letech byl posledním mužem v rodině. Odešel s matkou a sestrou Laurou do Vídně. První světová válka rodinu hnala na západ.

Ve Vídni se zabydleli u Gusty a jejího manžela Maxe Grubera. V září 1914 Leon nastoupil na základní školu (Volksschule) na Gerhardusgasse ve 20. vídeňském okrsku. Školní záznamy uvádějí mojžíšský (tj. židovský) původ a nevalné akademické schopnosti. Téhož měsíce se Gustě s Maxem narodilo první dítě, Leonova neteř Therese, nazývaná Daisy. Leon bydlel s Gruberovými v Klosterneuburger Strasse č. 69 neda-leko od školy v bytě v patře velkého domu, na který si Max s Gustou později vzali hypotéku a odkoupili jej.

Spolu s Leonovou rodinou prchly z Haliče do Vídně další desetitisíce východních Židů, *Ostjuden*. Válka způsobila, že do Vídně přišlo hledat nový domov mnoho židovských uprchlíků. Joseph Roth píše o Severním nádraží (Nordbahnhof), „kam všichni přijeli“, a o tom, jak byly jeho vysoké sály prostoupeny „vůněmi domova“. Noví Vídeňané se přesunuli do židovských čtvrtí Leopoldstadtu a Brigittenau.

V roce 1916 dvanáctiletý Leon postoupil na blízkou reálku Františka Josefa (Franz Joseph Realschule). Po celý život si schovával studentský průkaz (Schulerausweiskarte), vydaný 19. prosince. Slova „Franz Joseph“ jsou přeškrtnuta vybledlým inkoustem na znamení toho, že císař před několika týdny zemřel. Fotografie zachycuje hubeného chlapce v tmavé ka-zajce s knoflíky. Odstávají mu uši, má založené ruce a vypadá vzpurně.

Max Gruber před svým obchodem s likéry, Klosterneuburger Strasse č. 69, Vídeň, asi 1937

Reálka se zaměřením na matematiku a fyziku se nacházela v Karajangasse č. 14, nedaleko domu, kde rodina bydlela. Dnes se jedná o Brigittenauer Gymnasium, a když jsem školu s dcerou navštívil, povšiml jsem si poblíž vchodu na zdi malé pamětní desky. Oznamovala, že suterén školy využívalo gestapo v roce 1938 jako vězení a byl zde držen Bruno Kreisky, jenž se po válce stal rakouským kancléřem. Nynější ředitelka školy Margaret Witeková našla třídní knihy pro roky 1917 a 1919, z nichž vyplývalo, že Leon měl v přírodních vědách mnohem lepší prospěch než v literatuře a výtvarné výchově, že německy mluvil „uspokojivě“ a jeho francouzština byla „dobrá“.

Malke se po první světové válce vrátila do Lvova do bytu na ulici Szeptyckich č. 18, do téhož domu, kde Pinkas svého času provozoval pohostinství. Leona nechala ve Vídni pod dohledem Gusty, které se brzy nato narodily další dvě dcery, Herta (1920) a Edith (1923). Leon s nimi prožil několik let a pro holčičky byl malým strýcem, ale nikdy o nich – přinejmenším přede mnou – nemluvil. Jeho druhá sestra Laura se mezitím vdala za Bernarda Rosenbluma, provozovatele houpaček. Malke se ze Lvova po čase vrátila do Vídně.

Mezery v mých znalostech o Leonově rodině ve Lvově, Žovkvě a Vídni se postupně zaplňovaly. Díky rodinným dokladům a materiálům z archivů jsem znal jména, data narození, místa, dokonce i povolání. A s tím, jak se vynořovaly podrobnosti, jsem se též dozvídal, že rodina byla početnější, než jsem tušil.

7

V roce 1923 Leon studoval elektrotechniku, vypomáhal strýci Maxovi v obchodu s pálenkami a doufal, že se jednou vydá v otcových stopách. Mezi fotografiemi v jeho albu jsem našel snímek člověka, který vypadal jako učitel. Vyhlížel důstojně, měl licousy, stál kdesi v zahradě a stolek před ním byl zaplněn destilačními potřebami, hořáky, lahvemi a trubnicemi. Učitel by mohl zahájit výklad u kapaliny ze zkvašeného zrní,

něj povinnost chránit menšiny. Článek č. 4 této předchůdkyně moderních smluv o lidských právech stanovoval, že všichni, kdo se narodili ve Lvově před podpisem smlouvy v roce 1919, budou považováni za občany Polska: bez vyplňování formulářů, bez podávání žádostí, nýbrž „*ipso facto* a bez vyžadování jakéhokoli formálního kroku“ se podle ustanovení smlouvy stal Leon spolu se statisíci dalších občanů Lvova a Žovkvy polským občanem. Zprvu to pro něj bylo nepříjemné překvapení, později však tato právnícká omezilka zachránila život jemu i mé matce. Zčásti za svou existenci vděčím článku 4 této smlouvy o menšinách.

Leon odcházel z rakouského Lvova v předvečer první světové války, předtím, než bylo město uvrženo do vražedného střetu mezi Poláky, Ukrajinci a Židy. Když se sem vracel pro pas, město již představovalo vzkvétající polskou metropoli, plnou skřípění tramvajů a „vůně pekáren, stánků s ovocem, koloniálů, čaje Edvarda Riedla a kávy Julia Meinla“. Když skončila válka se Sověty a Litevci, nadešla ve městě éra relativní stability. Dvacátého třetího června 1923 vydalo policejní ředitelství ve Lvově Leonovi nový polský pas. Slovní popis uvádí plavovlasého mladíka s modrýma očima, přestože na fotografii je tmavovlasý elegant v brýlích, v tmavém obleku s bílou košilí a nápadně moderní vázankou se širokými vodorovnými pruhy. Přestože mu bylo 19 let, v kolonce „zaměstnání“ je uvedeno *écolier*, „školák“.

Zbytek léta strávil ve Lvově s přáteli a příbuznými

včetně matky, která stále žila na ulici Szeptyckich. V Žovkvě nejspíš navštívil strýce Leibuse a početnou rodinu na Piłsudského ulici v dřevěném domě kus severním směrem od velké synagogy. (S odstupem desetiletí z ulice zbývala jen rozbahněná stezka a dům dávno zmizel.) Možná chodil na výlety mezi kopci kolem města a procházel se příjemným dubovým a březovým lesem na východním okraji, nazývaným *borek*. Zde – na široké rovině mezi nízkými kopci podél hlavní silnice do Lvova – si často hrály děti ze Žovkvy.

V srpnu Leon navštívil rakouský konzulát v prvním patře č. 14 na ulici Brajerowska nedaleko univerzity. V pronajatých prostorách, jež představovaly poslední baštu rakouské státní moci, obdržel razítko, jež mu umožňovalo jednorázovou cestu zpět do Rakouska. Československý konzulát blízko právnické fakulty mu nabídl tranzitní vízum. Možná se Leon v ruchu města někde na ulici setkal se dvěma dalšími mladíky, jejichž začínající profesní dráha měla dospět až k významné roli v norimberském procesu: Hersch Lauterpacht odešel ze Lvova roku 1919 kvůli studiím ve Vídni a mohl se sem vrátit na návštěvu příbuzných a v zájmu své kandidatury na profesuru mezinárodního práva na Lvovské univerzitě; student místní právnické fakulty Rafael Lemkin zas bydlel blízko Malke ve stínu katedrály sv. Jiří. Bylo to formativní období, poznamenané událostmi ve městě a v Haliči, během něhož se utvářely představy o významu práva při boji s hromadnými krutostmi.

Leon ze Lvova odjel koncem srpna. Po desetihodinové jízdě vlakem dorazil do Krakova, odkud pokračoval do Prahy a pak do Břeclavi. Dvacátého pátého srpna 1923 vlak ráno zabrzdil na Severním nádraží, odkud Leon pěšky došel do Gustina bytu na Klosterneuburger Strasse. Do Lvova ani do Žovkvy se už nikdy nevrátil, a nakolik je mi známo, nikoho z tamějších příbuzných už nikdy nespátřil.

8

O pět let později už Leon vyráběl pálenku a měl vlastní obchod na Rauscherstrasse č. 15 ve 20. vídeňském okrsku. Schoval si z tohoto období jednu fotografii; je ze srpna 1928, období nového hospodářského poklesu a hyperinflace, a zachycuje ho spolu se švagrem Maxem Gruberem na každoročním zasedání Sdružení vídeňských prodejců pálenek. Ve společnosti starších mužů byl na vzestupu; sedí v táflovaném sále pod mosazným lustrem se sedmadvaceti žárovkami coby nejmladší přítomný v místnosti bez žen, obyčejný čtyřiadvacetiletý muž, kterému přes rty přelétá záchvěv úsměvu. Pokud ta doba byla úzkostlivá, v jeho obličejí to není vidět. Leon si schoval stvrzenku, kterou mu sdružení vydalo, když se 27. dubna 1926 stal členem. Za osm šilinků se stal součástí alkoholového establishmentu.

O osmdesát let později jsem Rauscherstrasse č. 15 navštívil se svou dcerou. Nakoukli jsme oknem do

rekonstruovaných místností; podnik byl přestavován na klub. Do nově instalovaných dubových dveří u vchodu byl vyryt text písně Led Zeppelin „Stairway to Heaven“. *Mám takový pocit při pohledu na západ, zpívá se v písni, a má duše volá, že chce odejít.*

Na Rauscherstrasse č. 15 Leon setrval několik let. Mezitím v Rakousku a okolí sílil politický a ekonomický neklid. V Leonově fotoalbu jsem našel snímky, jež sugerují bezstarostné období šťastné asimilace. Byly to snímky tet, strýců a neteří, bezejmenných příbuzných, obrázky z výletů s přáteli. Na několika byl Leon se svým nejlepším přítelem Maxem Kupfermanem: dva elegantní rozesmátí mladíci, často v obleku s kravatou, trávil léta v rakouských horách a u jezer.

Společně podnikli výlet na nedaleký Leopoldsborg na sever od Vídně a k Leopoldskirche, kostelu na vrcholu, odkud je vyhlídka na město. Vydal jsem se stejnou cestou; je to túra. Někdy se vydali ještě víc na sever do městečka Klosterneuburg na Dunaji, kde stojí augustiniánský klášter, nebo na západ směrem k vesnici Pressbaum. Snímky měly důvěrnou a moderní atmosféru: mladí muži a ženy v plavkách a s propletenými pažemi, kamarádští a bezstarostní.

Nalezl jsem snímky z rodinných dovolených ve vzdálenější lokalitě, v Bodensdorfu u jezera Ossiach na sever od Terstu. Max a Leon spolu také sportovali, hráli fotbal; Max byl lepší hráč, člen amatérského fotbalového klubu Whiskey Boys, o jehož zápasech vycházely zprávy v *Österreichische Spirituosenzeitung*.

Byly to výjevy z normálního života, svědčící o tom, že se Leon dokázal odtrhnout od svých počátků. Nikdo nemá „tvrďší úděl než východní Žid, který právě dorazil do Vídně,“ napsal Joseph Roth o meziválečných letech – ale Leon si zajistil existenci mezi Židy „s nohama spolehlivě zastrčenýma pod pracovními stoly v prvním okrsku“, mezi těmi, kdo se „stali ‚domorodci‘“. Při společenském vzestupu

*Leon s Maxem Kupfermanem,
Vídeň, 1929*

zaujímal střední pozici mezi těmi u stolů a přistěhovalými *Ostjuden*, byl politicky aktivní, sledoval socialistický list *Neue Freie Presse* a podporoval sociální demokraty, progresivní stranu, která na rozdíl od křesťanských socialistů a německých nacionalistů nestavěla do centra programu národní identitu, antisemitismus a očistu.

9

Na konci ledna 1933 jmenoval Paul von Hindenburg Adolfa Hitlera německým kancléřem. Leon nyní provozoval rozsáhlejší obchod na Taborstrasse č. 72, přímo v centru Leopoldstadtu. Zatímco obchod

s pálenkami vzkvétal, na události v sousedním Německu musel Leon pohlížet s úzkostnými obavami. Byla vypálena budova Říšského sněmu, nacisté získali v německých spolkových volbách největší podíl hlasů, podpora rakouských nacistů rostla. V Leopoldstadtu docházelo k častým a prudkým demonstracím.

Čtyři měsíce nato – v sobotu 13. května 1933 – přijeli do Rakouska na první návštěvu představitelé nové německé vlády. Na letišti Aspern nedaleko od Leonova obchodu přistálo vládní letadlo se třemi motory. Přivezlo sedm nacistických ministrů v čele s dr. Hansem Frankem, Hitlerovým bývalým právníkem a důvěrníkem a nyní nově jmenovaným bavorským ministrem spravedlnosti.

Hans Frank (stojící v autě) přijíždí do Vídně, květen 1933